

Az Ószövetség a mai protestáns gyermek- és ifjúsági katechézisben

0. Bevezetés

Ezt a meglehetősen nagy és szerteágazó témát mostani vizsgálódásomban alaposan leszűkítettem: az általános iskolai, az állami és egyházi fenntartású intézményekben, az 1–8. évfolyamban folyó hit- és erkölcsstan, illetve hittanoktatásra koncentrálok. Elsősorban is a jelenlegi evangélikus gyakorlatot tartom szem előtt, hiszen több hittankönyvünk és tanári kézikönyvünk szakmai lektoraként erre van nagyobb rálátásom; ám igyekszem kitekinteni a református gyakorlatra is.

Ehhez most csupán azokat az utóbbi években megjelent, illetve megjelenő hittankönyveket veszem alapul, amelyek az állami iskolákban bevezetett, kötelezően választható hit- és erkölcsstan órákhoz készültek. És itt is tennem kell még egy szűkítést, hiszen a 4. és 8. évfolyam tankönyvei még csak most készülnek-készültek el, a hit- és erkölcsstan oktatás felmenő rendszerben történő bevezetése miatt.

1. A jelenlegi protestáns tankönyvfejlesztési koncepciók

Az új tankönyvfejlesztési koncepció – amely lényegében egy „reformációs” törekvésként, illetve folyamatként értelmezhető – mind a református, mind pedig az evangélikus hitoktatásban abban ragadható meg, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a keresztény hit tartalmi kérdéseit, a teológia egyes diszciplínáit nem egymástól különválasztva, éves tematikákban dolgozza föl (pl. Ószövetség-év, Újszövetség-év, Egyháztörténet-év), hanem igyekszik azt a maga komplexitásában bemutatni. A hittankönyvek rávilágítanak arra, hogy a bibliai, etikai, önismereti, történeti és dogmatikai „rétegek” szorosan összetartoznak. Ez a szemléletmód segíti a diákokat abban is, hogy a teológiát, a „hittan”-t közel érezhessék mindennapi életükhöz, és így az az életkérdéseikhez, útkeresésükhöz is természetes szövetségessé válhasson.

Ami az *evangélikus tankönyvfejlesztési koncepciót* illeti: a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) hit- és erkölcsstan 1–12. évfolyamos tantárgyi kerettanterve 7 nagy témakörbe rendezi a tananyagot¹:

1. „Isten-én” kapcsolat
2. Az „én” kérdése
3. Emberi kapcsolataim
4. Társadalom
5. Egyház és egyházi közösségek
6. Teremtett világ és tárgyi környezet
7. Világvallások és vallási közösségek.

E témakörök lényegében évről évre visszatérnek a hittankönyvekben, így tárgyalásuk koncentrikus körökben történik. Ami változik, az az, hogy a korosztályokra jellemző pszichikai, értelmi, spirituális sajátosságok alapján más-más aspektusokra, gondolatkörökre helyeződik a hangsúly.

Az evangélikus koncepció értelmében az általános iskolákban használatos hittankönyvek karaktere a „mozdulás, mozgás, utazás” gondolatvilághoz kötődik. Míg alsó tagozaton a „szárazföldön vándorlunk”, addig a felső tagozaton „tengerre szállunk és hajózunk”.

Az 1–4. évfolyamon az „útközben-lét” motívumához kapcsolódik a keresés, kutatás, tájékozódás:

1. évfolyam: „Kincsesláda”
2. évfolyam: „Útravaló”
3. évfolyam: „Iránytű”
4. évfolyam: „Vándorúton”

Az 5–8. évfolyamon a hajózás témakörében a következők lettek a hittankönyvek címei:

5. évfolyam: „Szálljunk hajóra!”
6. évfolyam: „Vitorlát bonts!”
7. évfolyam: „Hajónapló”
8. évfolyam: „Víztükrök”.

---

1 Lásd <http://hitoktatas.lutheran.hu/kerettantervek>, letöltés dátuma: 2018.02.01.

A református tankönyvfejlesztési koncepció sok szempontból párhuzamos az evangélikussal. Itt is megfigyelhető az, hogy egy tanéven belül összekapcsolódnak ószövetségi, újszövetségi és egyháztörténeti leckék. Minden év anyaga 6 koncentrikus körben rendeződik el, amelyek a következők:

1. Bibliai történetek
2. Isten utat mutat a mindennapokban
3. Isten szól hozzánk
4. Isten közösséget formál
5. Református keresztyénnek lenni
6. Ünnepeljünk együtt!

Ezek a témakörök „korosztályközpontúan segítik Isten igéjének és a tanulók életvalóságának egymásra találását.”² A könyvek címei a következők:

1. évfolyam: „Isten tenyerén”
2. évfolyam: „Istennel az úton”
3. évfolyam: „A szabadító Isten szeretetében”
4. évfolyam: „Isten a mi királyunk”
5. évfolyam: „Istennel a döntéseinkben”
6. évfolyam: „Isten világosságában”
7. évfolyam: „Isten vonzásában”
8. évfolyam: „Isten igéjének a tükrében”.

A kerettantervről a következő ismertetést olvashatjuk:

A tanórák egymáshoz való kapcsolódása projekt jellegű, ahol a vezérfonalat a bibliai történetek adják. Ezek kibontásaként jelennek meg olyan kapcsolódó témák (etikai kérdések, élethelyzetek stb.), melyek a gyermekek életvalóságát figyelembe véve hidat jelentenek a gyermekek világa és isten igéje között. A koncepció lineárisan és koncentrikus körökben is tervez. A linearitást mutatja az, hogy minden tanévnek van egy címe, központi témája és hívószava, ami az adott tanév fő vonalát mutatja³

---

2 A Magyarországi Református Egyház Hit- és Erkölcstan Kerettanterve. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 2012, 8–9, lásd <http://rpi.reformatus.hu/2012-es-kerettanterv>, letöltés dátuma: 2018.02.01.

3 i. m., 9.

Mind a református, mind az evangélikus hittankönyvek szerzői igyekeznek az ismeretátadás, a tudás elmélyítése mellett a hitre segítés attitűdjével is közelíteni a diákokhoz. A bibliai történetektől, a bibliai szereplők viselkedésétől, attitűdjétől hidat vernek a tanulók aktuális életkérdéseihez, és megmutatják, hogy a Biblia üzenete ma is releváns, és támpontokat nyújt a mindennapok döntéseihez, az önismeretben való előrehaladáshoz.

Érdekes megfigyelni az evangélikus hittankönyvekben azt a tendenciát, hogy – a korábbi évek gyakorlatával szakítva – a leckék lényegesen több ószövetségi történetet dolgoznak föl, így kiegyenlítettebb az ó- és újszövetségi igék aránya (figyelembe véve persze azt is, hogy az Ószövetség 4x, 5x terjedelmesebb, mint az Újszövetség).

Pozitív tendenciát látok abban is, hogy, a korábbi hittankönyvekkel ellentétben, ezekben már kevésbé érhető tetten a nehezebb történetekkel kapcsolatban a kimagyarázó, szemérmesen szépítő, „Ne a gyerek előtt!” igyekezet.

Azt is örömmel vettem észre, hogy sikerült már kissé elmozdulnunk a „best of”-ként címkézett, válogatott (és kimazsolázott) ószövetségi történetek fölvonultatásától abba az irányba, amely az Ószövetség gazdag hagyományát az életvezetéshez, a korosztályi életkérdésekhez, a mindennapi döntésekhez, etikai témákhoz is hasznos forrásnak tekinti, és üzeneteiben alkalmazható, követhető mintákat lát.

Ezek után az általános információk és észrevételek után most mindenekelőtt három alapvető hermeneutikai, teológiai szempontra, látásmódra (illetve tendenciára) szeretnék rávilágítani, amelyek a protestáns gyermek (és ifjúsági) katechizisben az Ószövetséghez való közelítést jellemzik mindkét felekezet körében.

2. Történetteológia

A református és az evangélikus katechetikai gyakorlatban egyaránt azt láthatjuk, hogy az 1–8. évfolyamos hittankönyvek elsősorban a *bibliai történetek megismerésére* koncentrálnak. A történeteket általában parafrázis-szerűen ismertetik, ezekhez a történetekhez kapcsolódnak a megértést és az üzenet elmélyítését segítő feladatok. Míg *alsó tagozaton* természetes, hogy a bibliai elbeszéléseknél elsősorban „megjelenítő” elmesélést alkalmazunk, és ilyen módon a gyermekek egészen bevonódnak a cselekményekbe, átélőivé válnak a történeteknek, mint a mesemondásnál, meseolvasásánál,⁴ addig felső tago-

---

4 Lásd TAMMINEN–VESA–PYYSIRKKU: Vallásdidaktika, 115.121–123; NÉMETH: Vallásdidaktika, 243–248.

zaton már szükségessé válik, hogy ennél jóval differenciáltabban közelítsünk a bibliai hagyományokhoz.⁵

Ám, úgy látszik számomra, hogy ennek az igénynek meglehetősen nehéz megfelelni a *felső tagozatosok* hitoktatásában.

Több hittankönyvnél is észrevehetjük, hogy a leckék főszövegeiben, a tananyagban gyakran keverednek a tényállítások a reflexív értékítéletekkel és az idézett véleményekkel. Úgy is fogalmazhatom, hogy az „egyenes beszédek” és az implicit „függő beszédek” sajnos nem mindig tudják és akarják elkülöníteni egymástól a tankönyvek szerzői.

Őszövetségi történetek esetében különösen feltűnő, és sokszor előfordul, hogy „összecsúsznak” az idősíkok: a viszonylag késői teológiai koncepciók így szépen belesimulnak a visszatekintő történetírás által meghatározott kronologikus történet-folyamba.

Álljon itt egy példa az evangélikus, 6. osztályos hittankönyvből. A 20. lecke ezt a kérdést feszegeti: „*Miért tesz próbára Isten?*” Itt ezt olvashatjuk Ábrahámmal kapcsolatban:

[...] végtelenül bízok abban, hogy Isten ebből a helyzetből is tud megoldást kínálni, és ad kiutat. [...] Ábrahám mindig Istenre figyelt, még abban a pillanatban is, amikor mentek az úton, amikor megkötözte a fiát, majd amikor végül feltette az oltárra. Csak ezzel az állandó Istenre figyeléssel, ezzel az erős hittel lehetett képes Ábrahám az egyistenhitet megélni s azt továbbadni utódainak.⁶

A református, 5. osztályos hittankönyvben a babiloni fogsággal kapcsolatban pedig ezt olvassuk:

A babiloni fogságban nem voltak az elhurcoltak börtönben. A babiloniak elismerték a hasznos embereket. Éppen ezért több zsidó férfi fontos tisztséget töltött be Nebukadnecvár király udvarában. Az elhurcolt, legtehetségesebb fiatalokat megtanították minden fontos tudományra [...] Közéjük tartozott Dániel is, és három barátja: Sadrak, Mésak és Abédnegó is.⁷

Az a tapasztalatom, hogy már a 6–7. osztályosoknak egészen jól el lehet magyarázni azt – anélkül, hogy belemennénk a hermeneutikai vagy historio-

---

5 TAMMINEN–VESA–PYYSIRKKU: Vallásdidaktika, 118–119.124–127; NÉMETH: Vallásdidaktika, 254–255.261–263.

6 ISÓ–MATUS–MESTERHÁZY: Evangélikus hittan, 6. osztály, 46–47.

7 ÁRVAVÖLGYINÉ–KUSTÁR–MIKLYA LUZSÁNYI: Református hit- és erkölcs tan könyv, 5.

gráfiai módszertanba –, hogy az *elbeszélő idő* és az *elbeszélő ideje* a Szentírás narratíváiban a legtöbb esetben nincs fedésben egymással.⁸ Továbbá azt is megértik, ha elmagyarázzuk, hogy egy elbeszélés nem pusztán a faktualitása miatt lehet igaz, hanem igazságát elsősorban a benne megfogalmazott hitvallás, tanúságtétel adja⁹ – függetlenül attól, hogy valóban megtörtént-e, és ha igen, hogyan.

Az a meglátásom, hogy a hittankönyvek szerzői a Szentíráshoz való közelítéseikben – mind a tankönyvben, mind a tanári kézikönyvekben (a tanároknak szóló javaslatok, instrukciók mellett) – általában kevésbé hajlanak afelé a szemlélet felé, amely a Szentírás narratíváit nem a Bibliából levezetett történeti kronológia keretében látja és láttatja csupán.

Úgy gondolom, az Ószövetséggel kapcsolatban különösen is elengedhetetlen ez a differenciáló látásmód. Tehát amikor azt tanítják a hittanárok a diákoknak, hogy a bírák korában Izráel folyamatosan elfordult Istenétől,¹⁰ ebben a kijelentésben tisztán kell látniuk, hogy a fogsági-fogság utáni deuteronomista teológiai koncepció nyomán mondanak ki, fogalmaznak meg gondolatokat Izráel fogság előtti történeti létével kapcsolatban.¹¹ Nem lehet történeti tényként beállítani azt, ami *történetteológia*. Ilyen értelemben – hogy újra egy konkrét témát említsek – a szent sátor méretei, de még a templom építményével kapcsolatos építészeti „információk” sem azt a célt szolgálják, hogy a történetek történetiségét alátámasszuk (*pontosan így történt, ilyen volt*): ezek a megjegyzések inkább sajátos hitvallásoknak foghatók föl, hasonlóan pl. a teremtés-elbeszélésekhez...

3. Üdvtörténeti megközelítés

Ehhez kapcsolódik egy másik nagyon fontos kérdéskör: az úgynevezett üdvtörténet-koncepció kérdése, amely máig nagyon meghatározó – és véleményem szerint szinte egyeduralkodó – a katechézis terén. A hittankönyvek tartalmi ívének, alapkoncepcióinak hátterében is ott van.

évfolyam, 30–31.

8 Lásd TOLMIE: *Biblical Narratives*; STERNBERG: *Narratív modellek*, 71–103.85–86.

9 Lásd BRUEGGEMANN: *Az Ószövetség teológiája*, 157–191.871–876.

10 Lásd például CSORBÁNÉ-PETHŐ-UDVARDI: *Evangélikus hittankönyv 4. osztályosok részére*, 20; MESTERHÁZY-SÁNDOR-SÓLYOM: *Evangélikus hittan*, 8. osztály, 16–17.

11 Lásd SOGGIN: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 175–177; KARASSZON: *Történetírás az ókori Izraelben*, 40–71.51–55.

Hagyományosan olyan folyamatként értelmezi ez a teológiai modell a történelmet, mint ami előre mutató, fokozatos fejlődést mutat.¹² Itt most nem feladatom foglalkozni az „üdv” és „történet” kifejezések egymáshoz rendeléséből eredő megannyi látásmóddal, megközelítéssel, valamint az ezekkel összefüggő sokrétű teológiai problémakörrel.¹³ Elég csupán annyit megjegyeznünk, hogy ez a jól bejáratott szókapcsolat konszenzuson alapuló keresztény hermeneutikai modell teológiailag mintha arányaiban ma is több figyelmet, nagyobb tiszteletet várna el tőlünk, mint amire valójában rászolgál. Régi kérdésem, hogy vajon csak ez a lineáris, egy hatalmas ívet kirajzoló, többé-kevésbé kronologikus séma alkalmazható annak a történetnek a megragadására, amely a Biblia tanúságtétele a világban, közösségben, személyes emberi életekben munkálkodó Istenről?

4. Az Ó- és Újszövetség egymáshoz való viszonya

Ez a témakör a hittankönyvekben is megkerülhetetlen. E viszony bemutatásánál általában három „modell”, koncepció jelenik meg, ám kontúrjaik gyakran elmosódnak, egymásba érnek. Az egyik a „*kontraszt*-modell”, amely arra teszi a hangsúlyt, hogy a két szövetséget markáns különbség jellemzi. Az Ószövetség a törvény, az Újszövetség az evangélium: vagyis szembeállít ellentétesnek vélt teológiai tartalmakat, koncepciókat. A másik az „*evolúciós* modell”, amelynek értelmében az Ószövetség az Újszövetség előfutára, előkészítője, ám üzenetének értelme csak az Újszövetség fényében bontakozik ki. Így tehát az Újszövetség az abszolút mérték. Az Ószövetség még töredékesen, homályosan látatja Krisztust és az evangéliumot, ám ez az Újszövetségben már teljes gazdagságában tárul föl előttünk. Az Ószövetség az ígélet, az Újszövetség a beteljesedés. (Ez a szemlélet egyben üdvtörténeti szemlélet is.) A harmadik, a „*relativizáló* modell” tipológiai megközelítést ad: eszerint az

---

12 Lásd például a Magyar Katolikus Lexikon „üdvtörténet” szócikkét: <http://lexikon.katolikus.hu/%C3%9C/%C3%BCdvt%C3%B6rt%C3%A9net.html>; továbbá: BRUEGEMANN: Az Ószövetség teológiája, 853–860.

13 Gerhard von Rad ószövetségi teológiájában ez a kifejezés („*Heilsgeschehen*”) újra és újra felbukkan: a második kötet utolsó nagy egységében von Rad az ószövetségi üdvtörténetnek az Újszövetségben való célba érését és beteljesedését hangsúlyozza, lásd VON RAD: Az Ószövetség teológiája II., 298–320. Az üdvtörténet koncepciójának problematikuságát izgalmas megközelítésben, történetfilozófiai áttekintéssel tárgyalja KARL LÖWITZ *Világtörténelem és üdvtörténet* című könyve (Atlantisz, Budapest, 1996).

Ószövetség az Újszövetség előképe, *typos*-a, amely előre vetíti, még ha csupán képileg, töredékesen is, az Újszövetség üzenetét.¹⁴

Ezeknek a modelleknek sajátos „egyvelege” jelenik meg olykor az evangélikus hittankönyvekben, „megtetézve” a lutheri koncepcióval, amelyet hol következetesen, hol kicsit lazábban követnek az evangélikus hittankönyvek szerzői, az identitás-erősítést szolgálva: eszerint az Ószövetség üzenetében arra kell fókuszálni, „*was Christum treibet*”. Ezt a megközelítést látjuk „csodásan” megvalósulni a messiási próféciákkal foglalkozó leckékben. Például a harmadik osztályos evangélikus hittankönyv *Prófécia Jézus születéséről* című leckéje úgy mutatja be a messiási jövendöléseket, mintha azok már a „jövőbe látó” próféták idejében egyértelműen jeleznék Jézus eljövetelét.¹⁵ Az is előfordul, hogy a tankönyvírók gyakran „messiási” jelzőt aggatnak olyan ószövetségi szövegekre is, amelyek eredetileg nem is azok.¹⁶

Erre a református hittankönyvekben is találtam több példát. A 3. évfolyam IV. *Ünnepeljünk! fejezetének Advent – Isten megígéri a szabadítót* című leckéjében az „ős-evangélium” (1Móz 3,15) kerül elénk. Ezzel kapcsolatban ezt olvassuk:

Isten igazságos döntést hozott. Ádámnak és Évának el kellett hagyniuk a kertet, mert nem engedelmességek. A kígyót megfosztotta a lábaitól, hogy a hasán csússzon. De nemcsak megbüntette őket, hanem megígérte az embernek, hogy elküldi a Fiát. Ő majd legyőzi a kígyót, megszabadítja az embert a bűntől, és megszüntet a világban minden rosszat.¹⁷

Zárójelben jegyzem meg, hogy erről a kígyóról egyébként a hittankönyv szerzője így vélekedik: „megjelent a Sátán egy kígyó képében”.¹⁸ Az Ézs 9,5 kapcsán ezt olvashatjuk ugyanebben a tankönyvben: „Isten később is azzal vigasztalta népét, hogy elküldi Fiát, aki szabadulást hoz az embereknek.”¹⁹

Nagyon veszélyesnek tartom a dogmatikai és biblikus koncepciók egybeomlását, illetve a bibliai üzenet sematizálását, torzítását annak érdekében, hogy egyszerűbben, „átláthatóbban” lehessen dogmatikai állításokat megalapozni bibliai igékkel: ez a jelenség sajnos nem csupán a katechetika, hanem a homiletika terén is túl gyakran mutatkozik.

---

14 Lásd ZENGER: *Einleitung in das Alte Testament*, 16–18.

15 SCHALLER–SZIGETHY-NÉ: *Evangélikus hittankönyv 3. osztályosok részére*, 36.

16 Lásd például MESTERHÁZY–SÁNDOR–SÓLYOM: *Evangélikus hittan*, 8. osztály, 93; KOCZOR–SÁNDOR–SÓLYOM: *Evangélikus hittan*, 5. osztály, 78–79.

17 SZABÓNÉ: *Református hit- és erkölcs tan könyv*, 3. évfolyam, 53.

18 i. m., 53.

19 i. m., 36.

Végezetül hadd idézzek még egy, számomra különösen furcsa megfogalmazást. A református hittankönyv-sorozat 5. évfolyamában (Istennel a döntéseinkben) az *Ünnepeljünk együtt!* című fejezet 1. leckéjében ezt olvassuk:

Izráel életében is volt egy várákozással teli időszak! Az Ószövetségben több helyen is olvashatunk arról, hogy egy Király, maga a Messiás érkezik. Zakariás könyvében így olvashatjuk: Örvendj nagyon... Talán most még nem érted, hogy kiről is írt Zakariás próféta ilyen titokzatosan, de hamarosan megtudhatod.²⁰

5. Összegzés

Mindezek alapján összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a jelenlegi magyarországi protestáns katechézis terén az Ószövetség tanításában vannak jó tendenciák, örömteli fejlődést láthatunk, ám még korántsem dőlhetünk hátra. A szakmai szempontok érvényesítéséért, a biblikus és dogmatikai koncepciók egymással való összehangolásáért, a hermeneutikai megközelítések tisztázásáért közös felelősségünk van. Mindazonáltal a hajnal nem a virrasztók jutalma, hanem a virrasztás ajándéka!

---

20 ÁRVAVÖLGYINÉ–KUSTÁR–MIKLYA LUZSÁNYI: Református hit- és erkölcsstan tankönyv, 5. évfolyam, 87.

Függelék

*A magyarországi református és evangélikus egyházak új hittankönyvei
1–8. évfolyamának ószövetségi vonatkozású tananyagai*

Évfolyam	Református tankönyv	Evangélikus tankönyv
1.	Teremtés, édenkert, bűnbeesés, kiűzetés, Nóé	Teremtés, bűnbeesés, kiűzetés, Nóé
2.	Ábrahám, Jákób, József	Ábrahám, Jákób, József, Sámuel
3.	Mózes születése, kivonulás Egyiptomból, pusztai vándorlás, törvényadás, honfoglalás + „ősevangélium”	Teremtett világ (Zsolt 104), próféciák <i>Jézus</i> születéséről, Mózes születése, elhívása, csapások, kivonulás Egyiptomból, Tízparancsolat, pusztai vándorlás
4.	Honfoglalás, bírák, Sámuel, Saul, Dávid, Salamon	Az ember teremtése, honfoglalás, bírák, Saul, Dávid, Salamon, Illés, Elizeus, Jónás, Ámósz, Ézsaiás, Jeremiás
5.	Teremtés, bűnbeesés, Bábel tornya, próféták: Illés, Elizeus, Dániel, Jónás, Jeremiás, Ezékiel + „ <i>adventi várakozás</i> ” az Ószövetségben; zsidóság és kereszténység	Teremtés, bűneset, Kain és Ábel, Nóé, Bábel tornya, Tízparancsolat, Dániel, + messiási próféciák
6.	Tízparancsolat (a parancsolatokhoz egy-egy ószövetségi történet)	Zsolt 139, 127, ember teremtése (házasság), Ábrahám, Izsák, Jákób, József, ószövetségi kánon, Mózes születése, elhívása, csapások, kivonulás, pusztai vándorlás, sínai-hegyi szövetségkötés, zsidó ünnepek, mai judaizmus, Zsolt 8, Illés (1Kir 17), Ézs 53,6–7: „Pásztor vagy bárány?”, 1Móz 11,1–9: „Népemhez tartozom”, 1Móz 1,14; 2,3; 2Móz 35,30–35: „Kultúra, ünnepeink, himnusz”; 3Móz 19,34: „Miért ne keveredjünk?”
7.	Ézsaiás, Jeremiás, Ruth + Ezékiel látomása a csontokról („ <i>Jézus</i> 7 szava a kereszten” c. lecke után)	5Móz 5,7: „A vallás nem cél”; Zsolt 51,8: Skolasztika

8.	Gedeon (Bír 6–7): „Férfiként Isten ügyéért”	Úton az ígélet földje felé, honfoglalás, Gedeon, Anna, Sámuel, Saul, Dávid (+ Zsolt 51), Salamon, Példabeszédek és bölcsesség, Izráel kettészakadása, Jónás, Illés, Ézsaiás, Jeremiás, II. Ézsaiás, Ámósz, babiloni fogság, hazatérés (Haggeus és Zakariás), Ezsdrás és Nehémiás

Felhasznált irodalom:

- [szerk. nélkül:] A Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) hit- és erkölcsstan 1–12. évfolyamos tantárgyi kerettanterve, elérhető: <http://hitoktatas.lutheran.hu/kerettantervek>, letöltés dátuma: 2018.02.01.
- [szerk. nélkül:] A Magyarországi Református Egyház Hit- és Erkölcsstan Kerettanterve. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 2012, 8–9, elérhető: <http://rpi.reformatus.hu/2012-es-kerettanterv>, letöltés dátuma: 2018.02.01.
- [szerző. nélkül:] „Üdvtörténet”, in: Diós I. (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, elérhető: <http://lexikon.katolikus.hu/Ü/üdv történet.html>, letöltés dátuma: 2018.02.01.
- BRUEGGEMANN, W.: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás* (Eredeti címe: *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, 1997), Kolozsvár, Exit Kiadó, 2012.
- KARASSZON I.: Történetírás az ókori Izraelben, in: uő: *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica* (Protestáns Művelődés Magyarországon 10), Mundus Budapest, Magyar Egyetemi Kiadó, 2002, 62–71.
- LÖWITH, K.: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökere*, Budapest, Atlantisz, 1996.
- NÉMETH D.: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcsstan tanítása az 5–12. osztályban*, Budapest, KRE – LHarmattan, 2017.
- RAD, G. VON: *Az Ószövetség teológiája*, 2. kötet: *Izráel prófétai hagyományainak teológiája*, Budapest, Osiris, 2001.
- STERNBERG, M.: Narratív modellek, in: Thomka B. – Horváth I. (szerk.): *Narratív teológia* (Narratívák 9), Budapest, Kijárat kiadó, 2010, 71–103.
- SOGGIN, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, (Eredeti címe: *Introduzione all'Antico Testamento*, 1987) Budapest, Kálvin Kiadó, 1999.
- TAMMINEN, K. – VESA, L. – PYYRKKU, M.: *Hogyan tanítsunk hittant? Vallásdidaktika*, 2., javított kiadás, Budapest, Evangélikus Sajtóosztály, 2001.

TOLMIE, E.: *Narratology and Biblical Narratives. A Practical Guide*, Eugene, Wipf and Stock Publishers, 1999.

ZENGER, E.: Heilige Schrift der Juden und der Christen, in: uő et al. (Hg.): *Einleitung in das Alte Testament* (Studienbücher Theologie 1,1), Stuttgart–Berlin–Köln, W. Kohlhammer, ²1996, 11–35.

Hittankönyvek:

ÁRVAVÖLGYINÉ SZATMÁRI I. – KUSTÁR G. – MIKLYA LUZSÁNYI M.: *Istennel a döntéseinkben. Református hit- és erkölccstan tankönyv, 5. osztály*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet – Kálvin Kiadó, 2014.

CSORBÁNÉ FARKAS ZS. A. – PETHŐ-UDVARDI A.: *Vándorúton. Evangélikus hittankönyv 4. osztályosok részére*, Budapest, Luther Kiadó, 2017.

ISÓ D. – MATUS K. K. – MESTERHÁZY B.: *Vitorlát bonts! Evangélikus hittan, 6. osztály*, Budapest, Luther Kiadó, 2015.

JAKAB-SZÁSZI A.: *Isten ígéjének tükrében. Református hit- és erkölccstan tankönyv, 8. osztály*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet – Kálvin Kiadó, 2017.

KOCZOR T. – SÁNDOR É. – SÓLYOM A.: *Szálljunk hajóra. Evangélikus hittan, 5. osztály*, Budapest, Luther Kiadó, 2015.

MESTERHÁZY B. – SÁNDOR É. – SÓLYOM A.: *Víztükör. Evangélikus hittan, 8. osztály*, Budapest, Luther Kiadó, 2017.

SCHALLER B. – SZIGETHYNÉ SZENTECZKI K.: *Iránytű. Evangélikus hittankönyv 3. osztályosok részére*, Budapest, Luther Kiadó, 2016.

SZABÓNÉ DR. LÁSZLÓ L.: *A szabadító Isten szeretetében. Református hit- és erkölccstan tankönyv, 3. osztály*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet – Kálvin Kiadó, 2016.

SZABÓNÉ DR. LÁSZLÓ L.: *Isten a mi királyunk. Református hit- és erkölccstan tankönyv, 4. osztály*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet – Kálvin Kiadó, 2017.